

Opis źródła:

Wyłożenie zasad prawa ma ogromne znaczenie dla właściwego funkcjonowania społeczeństwa. Podkreślał to wyraźnie Justynian – kodyfikator prawa i reformator studiów prawnych. Ewolucję ustroju Rzymu i rozwój jego prawa możemy śledzić na materiale źródłowym stosunkowo długiego okresu. Pierwszym znanym pomnikiem prawnym Rzymu (pomijając legendarny okres królewski od 753 do 509 r. p.n.e.) była ustawa XII tablic, wydana, na skutek silnych konfliktów społecznych między patrycjuszami i plebejuszami, w połowie V wieku p.n.e. Za ostatni pomnik – niejako zakończenie całej drogi rozwoju prawa w Rzymie – uznaje się dzieło kodyfikacyjne Justyniana dokonane w latach 528–534 n.e. W tysiącletnim okresie, dzielącym te dwa pomniki prawne, Rzym ulegał zasadniczym przemianom gospodarczym, społecznym, politycznym, etnicznym i religijnym. Z małej, niewiele znaczącej gminy, w której w V wieku p.n.e. dominowały elementy dawnego ustroju rodowego, stawał się on, dzięki polityce podbojów i zawierany przymierzom, państwem liczącym się w świecie antycznym. Okres wojen punickich i podboje końca republiki doprowadziły do politycznego opanowania przez Rzym całego ówczesnego świata w basenie Morza Śródziemnego. Potęga polityczna i terytorialna tego państwa dochodzi do szczytu w okresie początków cesarstwa. Poczynając od III wieku n.e. zaczyna się okres stopniowego upadku świetności imperium rzymskiego i przenoszenia centrum dyspozycyjnego do wschodniej części cesarstwa. W 326 r. drugą stolicą państwa zostaje obok Rzymu Konstantynopol. W tej tysiącletniej historii terytorialnego i politycznego rozwoju Rzymu zmieniały się w sposób zasadniczy stosunki gospodarcze i społeczne, które znajdują odzwierciedlenie w prawie każdego państwa: od gospodarki naturalnej, dla której funkcjonowania wystarczała niewielka liczba formalistycznych instytucji prawnych, aż do wysoko rozwiniętej gospodarki towarowej, którą niektórzy uczeni określają mianem „antycznego kapitalizmu”. Te przemiany w sferze gospodarczej doprowadziły do przekształcenia dawnych oraz stworzenia nowych instytucji i koncepcji prawnych. Rozwój prawa rzymskiego wiązał się nie tylko ze wzrostem liczby ludności i przemianami społeczno-gospodarczymi w państwie rzymskim. Na rozwój prawa wpłynęły również przemiany tradycyjnych poglądów i struktur religijnych i moralnych. W cesarstwie rzymskim, poczynając od II–III wieku n.e., coraz większego znaczenia nabierała religia chrześcijańska, zmieniająca dotychczasowe oceny etyczne. Chrześcijaństwo – szczególnie po uznaniu go za religię państwową w 381 r. – wpływało też na przemiany w prawie rzymskim. W nauczaniu prawa największym powodzeniem cieszył się opracowany w II wieku n.e. podręcznik Gaiusa, zwany „Instytucjami”. Podręcznik ten ma tym większe znaczenie dla poznania rzymskiej systematyki

prawa, że – w przeciwieństwie do dzieł innych jurystów rzymskich – zachował się prawie w całości. Zastosowana przez Gaiusa metoda przedstawiania prawa stanowi doskonały przykład definiowania poprzez podziały, zgodnie z postulatami wysuwanymi przez Cyncerona. Panujący w VI w. cesarz bizantyński Justynian I Wielki był wielkim reformatorem prawa, pragnął je usystematyzować i unowocześnić. Całościowo myśląc o państwie i o przyszłości wymiaru sprawiedliwości, Justynian był świadomy, że ujednolicone dla całego cesarstwa prawo musi być stosowane jednolicie. Potrzebni byli do tego także adwokaci i sędziowie. Jednorodność formacji zawodowej prawników wymagała jednorodnego kształcenia, czyli takiego samego programu studiów i identycznego dla wszystkich podręcznika. Podręcznik stosowany na samym początku studiów miał zagwarantować jednolitość rozumienia i stosowania pojęć, przyswojenia podziałów i klasyfikacji w ramach prawidłowej znajomości powiązań pomiędzy poszczególnymi instytucjami prawnymi w przyjętym układzie systemowym. Wiedza miała się łączyć z umiejętnościami odpowiedniego posługiwania się uformowanym na podstawie podręcznika podstawowym warsztatem prawniczym. „Instytucje” Justyniana to podręcznik prawa rzymskiego, będący częścią kodyfikacji justyniańskiej, czyli „Corpus Iuris Civilis”, wykorzystywany w Cesarstwie Bizantyńskim. Opublikowany został w 529 r. „Instytucje” zostały przygotowane pod kierunkiem ministra Trybonianusa, odpowiedzialnego za całość kodyfikacji oraz dwóch profesorów prawa, tj. Theophilusa z Konstantynopola i Dorotheusa z Berytu (Bejrutu). Idąc za podziałem stosowanym dla celów dydaktycznych przez Gaiusa, w „Instytucjach” justyniańskich przyjęto taką samą systematykę i podział treści na zagadnienia dotyczące osób, rzeczy i skarg. Taki układ systematyczny dzięki recepcji w dydaktyce oraz średniowiecznej i nowożytnej nauce prawa znalazł trwałe miejsce w prawniczej metodyce aż do XIX w. Zastosowano go jeszcze w „Kodeksie Napoleona” oraz w austriackiej kodyfikacji prawa cywilnego z 1811 r. Treść „Instytucji” ujęta została w czterech księgach podzielonych na tytuły (razem 98), a te z kolei podzielone zostały na paragrafy. Jedynie krótkie tytuły nie miały podziału wewnętrznego. W księdze pierwszej zawarto wprowadzenie o charakterze ogólnym, odnoszące się do pojęcia prawa, jego podziałów, źródeł i zasad. Omówione tu zostało także prawo osobiste i rodzinne. Księga druga przedstawia prawo majątkowe, związane z własnością rzeczy i dziedziczeniem. W księdze trzeciej omówione zostały zasady dziedziczenia beztestamentowego i różne jego porządki wynikające z pokrewieństwa agnacyjnego i kognacyjnego, a także dziedziczenia po wyzwolencach. Trzecia księga zawiera także podstawy prawa zobowiązań. Księga czwarta kontynuuje prezentację części szczegółowej prawa zobowiązań, a także przedstawia pojęcia ogólne i zasady

postępowania sądowego, systemu skargowego, przebieg procesu, obowiązki sędziego, a także postępowania interdyktowe¹.

Miejsca wydania i polskie tłumaczenia:

Wyd. P. Schoyffer, Moguncja 1468.

Wyd. G. Haloander, Norymberga 1529.

Wyd. A. Contius, 1560.

Wyd. J. Celacius, 1585.

D.N. Justiniani perpetui Augusti Institutionum, sive Elementorum per Tribonianum virum magnificum ... libri quatuor: emendatissimi ex editione Jacobi Cujacii in eosdem Jani A. Costa ... commentarius, Lejda 1719.

Sarrubi E., *Compendio delle Giustinianee Istituzioni illustrate in alcune parti dalle Romane antichità, ed accresciute, nonché conciliate al diritto canonico e leggi di questo Regno nè loro titoli*, I–II, Neapol 1793–1794.

Imperatoris Iustiniani Institutionum libri IV. editio maior Ad fidem Codicum Manuscriptorum aliorumque subsidiorum criticorum recensuit, commentario perpetuo instruxit Eduardus Schrader; Ictus. In operis societatem accesserunt Theoph. Lucas Frider. Tafel Gualth. Frider. Clossius post huius discessum Christ. Ioh. C. Maier, Berlin 1832 (przedruk Frankfurt nad Menem 2016).

Imperatoris Iustiniani Institutionum libri quattuor, wyd. P.E. Huschke, Lipsk 1868.

Gneist R., *Gai et Iustiniani Institutionum synopsis*, w: *Institutionum et regularum iuris romani syntagma*, Lipsk 1880, s. 1–306

Grupe E., *De Iustiniani Institutionum compositione*, Strasburg 1884.

Pellat C.A., *Manuale juris synopticum in quo continentur Justiniani Institutiones cum Gaii Institutionibus e regione oppositis perpetuo collatae necnon Ulpiani fragmenta, Pauli sententiae, Vaticana fragmenta et aliae plurimae veterum jurisconsultorum reliquiae*, Paryż 1887.

Mispoulet J.B., *Manuel des textes de droit Romain comprenant les institutes de Justinien et de Gaius ainsi que tous les fragments des jurisconsultes qui nous sont parvenus en dehors du Digeste, avec des notices et l'indication des sources*, Paryż 1889.

Zocco-Rosa A., *Imperatoris Iustiniani Institutionum Palingenesia*, I–II, Katania 1908–1911.

¹ W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka, *Prawo rzymskie. Instytucje*, Warszawa 2014, s. 1, 10, 11, 30, 31; *Instytucje Justyniańskie*, red. T. Palmirski, zespół K. Hilman, T. Palmirski, przy współpracy J. Reszczyńskiego, Warszawa 2022, s. 18–23, 37–41.

Corpus Iuris Civilis (editio stereotypa): Institutiones, Digesta, wyd. P. Krüger, T. Mommsen, R. Schoell, W. Kroll, Berlin 1954 (przedruk 1970).

Keesel D.G., van der, *Dictata ad Justiniani institutionum libros quattuor, observato ordine compendii auctore Johanne Frederico Böckelmann: ediderunt in duo volumina B. Beinart, B.L. Hijmans Jr. et P. van Warmelo*, Amsterdam 1965 (wyd. II: Amsterdam 1967).

Arangio-Ruiz V., Guarino A., *Iustiniani Institutiones*, w: *Breviarium Iuris Romani*, Mediolan 1998.

Justyniana Instytucye, z łac. przeł. A. Cukrowicz, Kraków 1850.

Instytucje Justyniana, z łac. przeł. i przedmową opatrzył C. Kunderewicz, Warszawa 1986.

Instytucje Justyniańskie, red. T. Palmirski, zespół K. Hilman, T. Palmirski, przy współpracy J. Reszczyńskiego, Kraków 2018 (wyd. I); Warszawa 2022 (wyd. II).

Miejsce przechowywania źródła:

Oryginał źródła nie zachował się. Najstarsze rękopisy pochodzą z IX lub X wieku.

Tekst źródła:

Instytucje Justyniańskie, red. T. Palmirski, zespół K. Hilman, T. Palmirski, przy współpracy J. Reszczyńskiego, Warszawa 2022, s. 71, 73, 75, 351, 353, 355, 357.

I. 1.

9

O WŁADZY OJCOWSKIEJ

Władzy naszej podlegają nasze dzieci, któreśmy spłodzili w małżeństwach uznanych przez prawo.

1. Małżeństwo zaś lub związek małżeński jest to połączenie mężczyzny z kobietą, dokonane w celu nierozłącznego wspólnego pożycia.

2. Lecz prawo władzy <ojcowskiej>, które mamy nad dziećmi, właściwe jest tylko obywatelom rzymskim. Nie ma bowiem żadnych innych ludzi, którzy by mieli taką władzę nad dziećmi, jaką my mamy.

3. Zatem ten, kto rodzi się z ciebie i twojej żony, podlega twojej władzy. Również ten, kto rodzi się z twojego syna i jego małżonki, to jest twój wnuk i wnuczka podobnie są pod twoją władzą, tak jak i prawnuk oraz prawnuczka i kolejno następni. Jednakże ten, kto rodzi się z twojej córki, nie podlega twojej władzy, lecz <władzy> jego ojca.

O MAŁŻEŃSTWIE

Obywatele rzymscy zawierają między sobą małżeństwa uznane przez prawo, gdy się łączą według przepisów ustaw, mężczyźni, kiedy są dojrzałi, zaś kobiety, gdy są zdolne do współżycia płciowego, czy są oni ojcami rodzin (zwierzchnikami familijnymi), czy też dziećmi podległymi władzy ojcowskiej. Jednakże ci ostatni powinni otrzymać na to zgodę wstępnych, pod których władzą pozostają. Albowiem tego, że tak powinno się dziać, wymaga względ na naturę i prawo tak dalece, że zgoda wstępnych musi poprzedzać <małżeństwo>. Stąd powstała wątpliwość, czy córka chorego psychicznie może wyjść za mąż albo czy syn chorego psychicznie może się ożenić? Ponieważ co do syna zdania były podzielone, zdecydowaliśmy, aby podobnie jak w przypadku córki chorego psychicznie, także syn chorego psychicznie mógł i bez uczestnictwa ojca wstąpić w związek małżeński w sposób wskazany w rozporządzeniu.

1. Jednak nie każdą <kobietę> wolno nam pojąć za żonę. Od pewnych małżeństw musimy się bowiem powstrzymać. Nie można mianowicie zawierać małżeństw między dwiema osobami, z których jedna jest wstępnym lub zstępnym drugiej, na przykład między ojcem i córką, między dziadkiem i wnuczką, między matką i synem, między babką i wnukiem i tak dalej. Jeżeli osoby te łączą się z sobą, zawierają niegodziwe i kazirodcze małżeństwa. Zakaz ten jest tak bezwzględny, że dwie osoby, z których jedna stała się wstępnym lub zstępnym drugiej choćby <dopiero> wskutek przysposobienia, nie mogą się połączyć ze sobą węzłem małżeńskim, a nawet po uchyleniu skutków przysposobienia przeszkoda ta nie ustaje. Tak więc tej kobiety, która wskutek przysposobienia stała się dla ciebie córką lub wnuczką, nie będziesz mógł pojąć za żonę, chociażbyś ją uwolnił spod swojej władzy (emancypacja).

2. Również między tymi osobami, które połączone są węzłem pokrewieństwa w linii bocznej, przestrzega się podobnych zakazów, ale nie tak rozległych. Oczywiście zabronione jest małżeństwo między bratem a siostrą, <niezależnie od tego>, czy mają tych samych rodziców, czy też tylko tego samego ojca albo tę samą matkę. Jeżeli jednak kobieta stała się twoją siostrą wskutek przysposobienia, to jak długo ono trwa, małżeństwo między wami nie może istnieć. Kiedy jednak ustają skutki przysposobienia w wyniku uwolnienia jej spod władzy <twojego> ojca, nic nie stoi na przeszkodzie małżeństwu. I dlatego, istnieje zgoda co do tego, że jeśli ktoś chce przysposobić zięcia, powinien najpierw dokonać emancypacji swojej córki, a jeśli ktoś chce przysposobić synową, winien przedtem emancypować swojego syna.

3. Nie wolno pojąć za żonę córki swojego brata lub swojej siostry. Lecz także i wnuczki brata lub siostry, chociaż są one krewnymi czwartego stopnia. Skoro bowiem nie wolno pojąć za żonę czyjejś córki, nie wolno również i wnuczki. Bez żadnej przeszkody możesz się wszakże ożenić z córką kobiety, którą twój ojciec przysposobił, gdyż ta nie jest z tobą spokrewniona ani według prawa naturalnego, ani według *ius civile*.
4. Dzieci zaś dwóch braci lub dwóch sióstr lub dzieci brata i siostry mogą się połączyć związkiem małżeńskim.
5. Nie można także żenić się z ciotką ze strony ojca, nawet przysposobioną, ani z ciotką ze strony matki, ponieważ te zajmują miejsce wstępnych. Z tego samego powodu jest rzeczą słuszną, że zabrania się brać za żonę siostrę dziadka i siostrę babki.
6. Także z szacunku dla powinowactwa wstrzymać się należy od niektórych małżeństw. I tak na przykład nie wolno się żenić z pasierbicą lub synową. Jeśli bowiem ta kobieta jeszcze jest twoją synową, to znaczy, dopóki pozostaje jeszcze w związku małżeńskim z twoim synem, nie możesz pojąć jej za żonę, lecz z innego powodu, mianowicie dlatego, że kobieta nie może być jednocześnie żoną dwóch <mężczyzn>. Podobnie, jeśli jest twoją pasierbicą, czyli jeśli <twoje> małżeństwo z jej matką jeszcze trwa, dlatego nie możesz jej poślubić, że nie wolno mieć dwóch żon w tym samym czasie.
7. Zabronione jest także małżeństwo z teściową i macochą, gdyż te zajmują miejsce matki. Zakaz ten również znajduje zastosowanie dopiero po rozwiązaniu powinowactwa. W przeciwnym bowiem razie, jeżeli jest jeszcze twoją macochą, to znaczy, jeśli jej związek małżeński z twoim ojcem jeszcze trwa, ogólny przepis prawa zabrania ci brania jej za żonę, ponieważ jedna i ta sama kobieta nie może jednocześnie pozostawać w małżeństwie z dwoma <mężczyznami>. Tak samo, jeśli jest jeszcze twoją teściową, to znaczy, jeżeli jej córka nadal pozostaje z tobą w małżeństwie, przeszkadza to małżeństwu, gdyż nie wolno ci mieć dwóch żon.
8. Jednak syn męża z innej żony i córka żony z innego męża, lub odwrotnie, zawierają małżeństwo w sposób ważny, chociażby mieli brata lub siostrę, którzy urodzili się z zawartego później <przez ich rodziców> małżeństwa.
9. Jeśli twoja żona po rozwodzie, wyszedłszy za mąż za kogoś innego, ma z nim córkę, to nie jest twoją pasierbicą. Iulianus stwierdza jednak, że od takiego małżeństwa należy się wstrzymywać. <Jakkolwiek> bowiem zaręczona z synem nie jest synową, zaś zaręczona z ojcem nie jest macochą, to jednak bardziej właściwie i zgodnie z prawem postępują ci, którzy powstrzymują się od tego rodzaju małżeństw.

10. Jest rzeczą pewną, że pokrewieństwo zachodzące między niewolnikami jest przeszkodą dla małżeństwa, na przykład gdyby wyzwoleni zostali ojciec i córka lub brat i siostra. [...]

12. Jeżeli jakieś osoby połączyłyby się wbrew temu, co powiedzieliśmy, wówczas nie ma ani męża, ani żony, ani małżeństwa, ani związku małżeńskiego, ani posagu. Zatem ci, którzy rodzą się z takiego związku, nie podlegają władzy ojca, lecz ich sytuacja, jeśli chodzi o władzę ojcowską, jest taka jak tych, których matka poczęła z przygodnego związku. Albowiem także w odniesieniu do nich uważa się, że nie posiadają ojca, skoro ten także nie jest znany. Dlatego takie dzieci zwykło się nazywać bękartami (*spurii*), których <łacińska> nazwa pochodzi albo z greckiego wyrazu *sporaden*, albo od tego, że są synami bez ojca (*sine patre*). Wynika stąd, że po rozwiązaniu takiego związku, nie ma możliwości domagania się zwrotu posagu. Ci zaś, którzy zawierają zakazane małżeństwa, podlegają też innym karom, znajdującym się w rozporządzeniach cesarskich.

13. Zdarza się niekiedy, że zstępni, którzy w chwili urodzenia nie pozostawali pod władzą wstępną, później jednak pod tę władzę wchodzi. Tak dzieje się w przypadku tego, kto będąc synem pochodzącym z konkubinatu, wchodzi pod władzę ojcowską, kiedy później został przeznaczony na członka rady miejskiej. Podobnie jest i w przypadku tego, kogo urodziła wolna kobieta, a jego ojciec żył z nią w konkubinacie, mimo iż prawo nie zabraniało mu małżeństwa. Na podstawie naszego rozporządzenia, z chwilą sporządzenia dokumentów posagowych wchodzi on pod władzę ojca. Nasze rozporządzenie zabezpiecza w ten sam sposób i inne dzieci zrodzonego z tego samego małżeństwa. [...]

I. 4.

17

O POWINNOŚCIACH URZĘDU SĘDZIEGO

Pozostaje tylko omówić powinności urzędu sędziego. Bez wątpienia, sędzia zobowiązany jest przede wszystkim na to zwracać uwagę, aby nie inne wydawać decyzje, niż tylko oparte na przepisach wprowadzonych przez ustawy, rozporządzenie cesarskie lub zwyczaj.

1. I dlatego, jeżeli sędzia został wyznaczony, do rozpoznania skargi noksalnej, jest zobowiązany przestrzegać tego, aby – jeśli uważa, że należy zasądzić właściciela <niewolnika> – uczynił to w ten sposób: „Zasądzam Publiusa Maeviusa na zapłacenie Luciusowi Titusowi dziesięciu aureusów albo wydanie sprawy szkody”.

2. Gdy zaś toczy się sprawa zainicjowana skargą rzeczową, jeśli wydaje wyrok przeciwko powodowi, to powinien uwolnić posiadacza od odpowiedzialności, a jeśli przeciwko posiadaczowi, to zobowiązany jest mu nakazać, aby zwrócił samą rzecz wraz z pożytkami. Lecz

jeśli posiadacz oświadcza, iż w chwili obecnej nie może dokonać zwrotu i wnosi o danie mu na to czasu, należy tak postąpić, gdy jest oczywiste, że nie czyni tego po to, aby odwlec sprawę na szkodę powoda. Jednakże musi on ustanowić poręczyciela w celu zabezpieczenia oszacowanej wartości przedmiotu sporu na wypadek, gdyby w czasie, który mu został dany, nie dokonał zwrotu. Także jeśli toczy się sprawa o wydanie spadku, odnośnie do pożytków stosuje się te same zasady, które znajdują zastosowanie w sprawach o wydanie pojedynczych rzeczy. Pożytki, których posiadacz nie zabrał ze swojej winy, w obydwu skargach brane są pod uwagę tak samo, jak gdyby był on rabusiem (posiadaczem bez podstawy prawnej i w złej wierze). Jeśli jest <posiadaczem> w dobrej wierze, nie bierze się pod uwagę pożytków, które zużył, ani tych, których nie zabrano. Jednakże po rozpoczęciu przewodu sądowego bierze się pod uwagę także te pożytki, które nie zostały zabrane z winy posiadacza albo które po zabraniu zostały zużyte.

3. Jeśli toczy się sprawa o okazanie, to nie wystarcza, że pozwany okazuje rzecz, lecz wymaga się, aby okazał on wszystko, co stanowi związane z nią korzyści, to znaczy by powód miał rzecz w takim stanie, w jakim miałby, gdyby została ona okazana w momencie wystąpienia ze skargą o okazanie. Dlatego jeśli tymczasem rzecz została zasiedziana przez posiadacza, mimo to zostanie on zasądzony. Oprócz tego sędzia powinien wziąć pod uwagę pożytki powstałe w tym czasie, to jest w okresie pomiędzy wdaniem się w spór o okazanie a wydaniem wyroku. Jeśli ten, z kim toczony jest spór o okazanie, oświadcza, że w chwili obecnej nie jest w stanie okazać i wnosi o danie mu na to czasu, należy tak postąpić, gdy jest oczywiste, iż nie czyni tego po to, aby odwlec sprawę na szkodę powoda. Jednakże musi udzielić zabezpieczenia, że rzecz zwróci. Jeżeli na polecenie sędziego nie okazuje natychmiast rzeczy ani nie udzieli zabezpieczenia, iż rzecz okaże później, powinien zostać zasądzony na kwotę odpowiadającą interesowi prawnemu, jaki miał powód w tym, aby rzecz okazana została od razu.

4. Jeżeli toczyłaby się sprawa o podział spadku, sędzia powinien przysądzić poszczególne rzeczy poszczególnym spadkobiercom, a jeżeli przysądzenie dokonane na rzecz jednego wydawałoby się przewyższać <należny mu udział w spadku>, to powinien, jak to już zostało powiedziane, zasądzić go na zapłacenie określonej kwoty na rzecz drugiego współspadkobiercy. Także każdy współspadkobierca powinien zostać zasądzony na rzecz swojego współspadkobiercy z tytułu pożytków, które przyniósł grunt spadkowy, a które on wyłącznie zabrał, albo z tytułu pogorszenia rzeczy wchodzącej w skład spadku, albo jej zużycia. Podobne zasady znajdują zastosowanie także pomiędzy więcej niż dwoma współspadkobiercami.

5. Te same zasady obowiązują także, jeżeli toczy się sprawa o rozdział wspólnoty majątkowej, której przedmiotem jest wiele rzeczy. Jeżeli zaś tylko jedna rzecz, na przykład grunt, to jeśli

jego położenie umożliwia dogodny podział, <sędzia> powinien przysądzić jego części poszczególnym <współwłaścicielom>, a jeśli okaże się, że część otrzymana przez jednego z nich przewyższa <należny mu udział we współwłasności>, to ten powinien zostać zasądzony na rzecz drugiego na zapłacenie określonej kwoty. Jeżeli rzeczy dogodnie podzielić się nie da, na przykład gdy przedmiotem postępowania jest niewolnik lub muł, to w całości należy przysądzić ją jednemu ze współwłaścicieli, a ten powinien zostać zasądzony na rzecz drugiego na zapłacenie określonej kwoty <proporcjonalnie do posiadanego przez niego udziału>. Jeżeli toczy się sprawa o rozgraniczenie, to sędzia powinien zbadać, czy dokonanie przysądzenia jest konieczne. Oczywiście jest ono takie tylko w jednym przypadku, a mianowicie jeśli rozdzielenie gruntów za pomocą wyraźniejszych granic niż te, które istniały poprzednio, jest celowe, ponieważ wtedy konieczne jest przysądzenie jakiejś części jednego gruntu właścicielowi drugiego gruntu. W tym przypadku ten <właściciel winien zostać zasądzony na określoną kwotę na rzecz drugiej strony. Na podstawie tej skargi zasądzony powinien zostać także każdy, kto w jakiś sposób podstępnie naruszył granice, na przykład ukradł kamienie graniczne albo ściał znajdujące się na granicy drzewa. Także z tytułu nieposłuszeństwa zasądza się w oparciu o tę skargę. Na przykład jeśli ktoś nie dopuścił do dokonania pomiarów gruntowych, gdy sędzia nakazuje to uczynić. [...]

O PUBLICZNOPRAWNYCH PROCESACH KARNYCH

Publicznych procesów karnych nie rozpoczyna się za pomocą skarg ani nie mają one nic wspólnego z innymi postępowaniami sądowymi, o których <wyżej> mówiliśmy. Wielka też zachodzi między nimi różnica, zarówno co do sposobu, w jaki są wszczynane, jak i co do sposobu ich prowadzenia.

1. Publicznych procesów karnych zaś nazywają się dlatego, że, co do zasady, każdemu obywatelowi rzymskiemu wolno je prowadzić.
2. Spośród publicznych procesów karnych niektóre dotyczą spraw zagrożonych karą główną, niektóre nie. Dotyczącymi spraw zagrożonych karą główną nazywamy te, które pociągają ze sobą karę śmierci, zakaz wody i ognia, dożywotnie zesłanie <na wyspę albo do pustynnej oazy> albo karę przymusowej pracy w kopalni. Inne <procesy>, w których wymierzana jest kara infamii oraz kara pieniężna, choć są publicznych procesów karnych, nie dotyczą jednak kary głównej.

3. Publicznoprawne procesy karne są następujące. Z ustawy julijskiej o obrazie majestatu, która swoją moc rozciąga na knujących coś przeciwko cesarzowi lub państwu. Przewiduje ona karę pozbawienia życia, a pamięć o sprawcy potępiona jest nawet po jego śmierci.

4. Również z ustawy julijskiej o karaniu cudzołóstw, która karze mieczem nie tylko znieważających cudze małżeństwa, lecz także lubieżnika obcującego sprośnie z mężczyzną. Na podstawie tej samej ustawy karany jest również występki uwodzenia wolnej kobiety, <to jest sytuacji,> kiedy uwodzi się bez użycia siły dziewicę albo uczciwie żyjącą wdowę. Karą zaś, którą nakłada na grzeszników ta ustawa, jest konfiskata połowy majątku, jeżeli należą oni do wyższych stanów społecznych, a jeśli wywodzą się z niższych, kara cielesna połączona z wygnaniem.

5. Także z ustawy korneliańskiej o skrytobójcach, która ściga mściwym żelazem (mieczem) morderców albo tych, którzy w celu zabicia człowieka chodzą uzbrojeni w to, co się zwie pociskiem. Pociskiem zaś, jak to nasz nauczyciel Gaius napisał w komentarzu do ustawy XII tablic, zazwyczaj nazywa się to, co jest wypuszczane z łuku. Lecz <terminem tym> oznaczone jest też wszystko to, co jest rzucone ręką. Zatem zarówno kamień, jak i kawałek drewna czy żelaza jest obejmowany tą nazwą. Termin ten został utworzony od greckiego słowa *telou* (z daleka) i wywodzi się stąd, że <przedmioty te> rzucone są na dużą odległość. Taki sens możemy również odnaleźć w greckim słowie. To bowiem, co my nazywamy pociskiem (*telum*), ono nazywają *belos*, <które to słowo pochodzi> od <czasownika> *ballesthai* (ciskać). Informuje nas o tym Ksenofont, który napisał: „Równocześnie leciał grad pocisków: oszczepy, strzały, kule do procy i bardzo wiele <miotanych z gołych rąk> kamieni”. Skrytobójcy (*sicarii*) są tak nazwani od wyrazu *sica*, co oznacza nóż żelazny. Ta sama ustawa karze śmiercią trucicieli, którzy stosując swe odrażające praktyki, zabijają ludzi zarówno za pomocą trucizny, jak i magicznych zaklęć albo sprzedają w miejscach publicznych szkodliwe leki.

6. Inna znowu ustawa wymierza nową karę za najokropniejszą zbrodnię. Nazywa się ona <ustawą> pompejańską o zabójstwach popełnionych na bliskich krewnych. Stanowi ona, że kto jawnie lub skrycie przyspiesza śmierć swojego wstępnego, zstępnego lub innego krewnego, którego zamordowanie jest objęte terminem zabójstwa bliskich krewnych, a także ten, wskutek czyjego podstępu zostało to uczynione, albo ten, kto wiedział o zbrodni, chociażby był osobą obcą, poniesie karę za zabójstwo popełnione na bliskich krewnych, a także ten, wskutek czyjego podstępu zostało to uczynione, albo ten, kto wiedział o zbrodni, chociażby był osobą obcą, poniesie karę za zabójstwo popełnione na bliskich krewnych i nie będzie karany ani mieczem, ani ogniem, ani nie poniesie żadnej innej zwyczajnej kary, lecz będzie zaszyty w skórzanym worku razem z psem, kogutem, żmiją oraz małpą, a następnie, zamknięty w takiej

śmiercionośnej ciasnocie, ma zostać wrzucony do morza lub rzeki, w zależności od położenia danej okolicy, aby za życia pozbawić go dostępu do wszystkich żywności i aby pozbawiony światła dziennego nie spoczął w ziemi po śmierci. Jeśli zaś ktoś zabija osoby powiązane z nim innym węzłem pokrewieństwa lub powinowactwa, ponosi karę przewidzianą w ustawie korneliańskiej o skrytobójcach.

7. Również ustawa korneliańska o fałszerstwach, która nazywa się też testamentową, nakłada karę na tego, kto świadomie i w złym zamiarze fałszywy testament lub inny dokument napisał, opieczetował, publicznie odczytał, podłożył, a także na tego, kto zrobił, wyrył lub odcisnął fałszywą pieczęć. Karą z tej ustawy jest: dla niewolników – kara śmierci, która znajduje zastosowanie również w odniesieniu do ustawy o skrytobójcach i trucicielach, dla wolnych zaś - <kara> dożywotniego zasłania <na wyspę albo do pustynnej oazy>.

8. Ponadto ustawa julijska o przemocy skierowanej przeciwko interesom publicznym albo prywatnym zagraża tym, którzy dopuszczają się przemocy przy użyciu broni albo bez użycia broni. W przypadku przemocy dokonanej przy użyciu broni, na podstawie ustawy julijskiej o przemocy skierowanej przeciwko interesom publicznym, wymierzona jest kara dożywotniego zesłania <na wyspę albo do pustynnej oazy>. Lecz jeśli bez użycia broni, nakłada się karę konfiskaty trzeciej części majątku. Jeżeli zaś porwano przemocą dziewicę albo wdowę, albo pobożną kobietę (zakonnice) czy inną, wtedy zarówno sprawcy, jak i ci, którzy uczestniczyli w popełnieniu przestępstwa, ponoszą karę śmierci, stosownie do postanowień naszego rozporządzenia, z którego bliżej można się z tym przestępstwem zapoznać.

9. Ustawa julijska o kradzieży środków publicznych karze tych, którzy kradną pieniądze lub rzeczy przeznaczone do użytku publicznego, <rzeczy> przeznaczone na cele kultowe albo <rzeczy> otoczone czcią. Lecz jeśli sami urzędnicy w okresie sprawowania urzędu zagarnęli pieniądze przeznaczone do użytku publicznego, <rzeczy> przeznaczone na cele kultowe albo <rzeczy> otoczone czcią. Lecz jeśli sami urzędnicy w okresie sprawowania urzędu zagarnęli pieniądze przeznaczone do użytku publicznego, to ponoszą karę śmierci i to nie tylko oni sami, lecz również ci, którzy udzielili im w tym pomocy lub świadomie przyjęli od nich to, co tamci zagarnęli. Inni zaś, którzy podpadają pod tę ustawę, ściągają na siebie dożywotnie zasłanie <na wyspę albo do pustynnej oazy>.

10. Wśród publicznoprawnych procesów karnych jest także i to z ustawy fabiańskiej o porywaczach wolnych ludzi, według której w niektórych przypadkach wymierzona jest kara śmierci zgodnie z rozporządzeniami cesarskimi, w innych – lżejsza.

11. Oprócz tego należą do publicznoprawnych procesów karnych te z ustawy julijskiej o przekupstwach wyborczych, z ustawy julijskiej o zdzierstwach <w związku z pełnieniem

funkcji w administracji publicznej>, z ustawy julijskiej przeciwko spekulacjom przy zaopatrzeniu w żywność oraz z ustawy julijskiej o pieniądzech przywłaszczonych przez urzędnika, które <to ustawy> traktują o pewnych szczególnych przypadkach i nie karzą śmiercią, na tych zaś, którzy nie zważają na ich zapisy, nakładają inne kary.

12. Lecz wyłożyliśmy to wszystko o publicznoprawnych procesach karnych, abyście mogli się z nimi zetknąć w zarysie i jak gdyby w postaci wskazówki. Poza tym dokładniejsze ich poznanie z Bożą pomocą przyjdzie do was dzięki obszerniejszym księgom Digestów, czyli Pandektów.

Słowniczek pojęć:

Wstępni – inaczej ascendenci – <https://sjp.pwn.pl/sjp/ascendent;2550883.html>

Zstępny – inaczej descendent – <https://sjp.pwn.pl/sjp/descendent;2554817.html>

Przysposobienie – <https://sjp.pwn.pl/szukaj/przysposobienie.html>

Posag – <https://sjp.pwn.pl/sjp/posag;2505610.html>

Skarga noksalna – za czyny niedozwolone, czyli delikty niewolnika odpowiadał pan, który w chwili wniesienia przez poszkodowanego tzw. skargi noksalnej był właścicielem tego niewolnika, nawet w sytuacji, gdyby w czasie popełnienia przestępstwa należał do innego pana. Pan zmuszony był albo zapłacić grzywnę, albo wydać niewolnika poszkodowanemu. Za: M. Kuryłowicz, A. Wiliński, *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, Warszawa 2016, s. 93.

Aureus – <https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/aureus.html>

Ustawa julijska – ustawa wydana przez cesarza Oktawiana Augusta (z dynastii julijsko-klaudyjskiej).

Ustawa korneliańska – ustawa wydane przez dyktatora Korneliusza Sullę w 81 r. p.n.e.; była jedną z najważniejszych rzymskich ustaw karnych.

Ustawa XII tablic, prawo XII tablic – <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/prawo-dwunastu-tablic;3961847.html>

Digesta – <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Digesta;3892681.html>

Pytania do źródła:

Pytania dla uczniów szkoły średniej (poziom podstawowy):

1. Jakie dzieci podlegały władzy ojcowskiej?
2. Przedstaw obowiązujące warunki małżeństwa.
3. W jakich przypadkach nie mogło dojść do zawarcia małżeństwa?
4. Wymień wyliczone w tekście obowiązki sędziego.

5. Jakie przepisy dotyczące majątku zostały wymienione w tekście? Na podstawie swojej wiedzy odpowiedz, czy dostrzegasz podobieństwa z prawem obowiązującym we współczesnej Polsce?

6. Czy prawo dotyczące spadku jest według Ciebie sprawiedliwe? Uzasadnij odpowiedź.

Pytania dla uczniów szkoły średniej (poziom rozszerzony): pytania dla poziomu podstawowego, a ponadto:

1. Nad którymi zstępnymi przysługiwała władza ojcowska?

2. Na podstawie swojej wiedzy porównaj obowiązujące w Cesarstwie prawa dotyczące władzy ojcowskiej i małżeństw do prawa współczesnego?

3. W przypadku jakich publicznoprawnych procesów karnych najbardziej ujawniają się różnice społeczne?

4. Co było przedmiotem publicznoprawnych procesów karnych?

5. Jak – sądząc po zapisach w tekście – traktowano homoseksualistów?

Literatura pomocnicza:

Dębiński A., *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*, Warszawa 2011, s. 73–77

Dębiński A., Misztal-Konecka J., Wójcik M., *Prawo rzymskie publiczne*, Warszawa 2017, s. 99–100.

Kolańczyk K., *Prawo rzymskie*, zaktualizował J. Kodrębski, Warszawa 2000, s. 28–31

Kunderewicz C., *Rzymskie prawo prywatne*, Łódź 1982, s. 54–57.

Kuryłowicz M., Wiliński A., *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, Warszawa 2016, s. 50–52

Szymoszek E., Żeber I., *Prawo rzymskie*, Wrocław 2005, s. 71–75.

Taubenschlag R., *Rzymskie prawo prywatne na tle praw antycznych*, Warszawa 1955, s. 50–54.

Wołodkiewicz W., Zabłocka M., *Prawo rzymskie. Instytucje*, Warszawa 2005, s. 64–67

Najważniejsze cezury:

W 533 r., kiedy zostały opublikowane „Instytucje”, miało swój początek przejmowanie rzymskiej Afryki z rąk Wandalów przez wodzą Justyniana I Wielkiego, Belizariusza. W tym czasie trwała także budowa kościoła Hagia Sophia w Konstantynopolu. Synod w Orleanie zabronił udzielania kobietom święceń kapłańskich.